

1992.-240с.; 15. Перевозка больных и раненых воинов в Петрограде //Вестник Красного Креста.-1915.-№4.-С. 1227-1231.; 16. Правительственный вестник. – 11(24) сентября 1915.; 17. Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф.12651. – Оп.10. – Спр.24.; 18. Список учреждений Российского Общества Красного Креста на театре военных действий. На 1 февраля 1916 г.-Петроград, 1916. – 99с.; 19. Центральний державний історичний архів України у м.Київ (далі – ЦДІА України у м. Києві). – Ф.719. – Оп.1. – Спр.4.; 20. ЦДІА України у м.Київ. – Ф.719. – Оп.1. – Спр.69.

УДК 94(477+483)*1919/1939*

О. В. Разиграєв

Польська державна поліція Західної Волині (1919–1926 рр.) у світлі опублікованих джерел, спогадів і періодики

У статті здійснено огляд та систематизовано основні опубліковані джерела, спогади та міжвоєнну періодику з проблематики історії становлення, організації та діяльності польської державної поліції в Західній Волині. Акцентується увага на видовій характеристиці зазначених джерел та їх інформаційній насиченості.

Ключові слова: джерела, Західна Волинь, поліція, преса, спогади.

В статье осуществлен обзор и систематизированы основные опубликованные источники, воспоминания, а также междувоенная периодика относительно проблематики истории становления, организации и деятельности польской государственной полиции в Западной Волини. Акцентируется внимание на видовой характеристике отмеченных источников, их информационной насыщенности.

Ключевые слова: источники, Западная Волинь, полиция, пресса, воспоминания.

The article discusses and systemizes the main published sources, memoirs, and interwar periodicals dealing with the history of formation, organization, and activity of the Polish state police in Western Volyn. The mentioned sources' specific characteristics and their informative intension are emphasized.

Key words: sources, Western Volyn, police, press, memoirs.

Актуальність проблеми. Помітне місце в новітній історії нашої держави посідає період між двома світовими війнами, коли західноукраїнські землі входили до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини. Саме в цей час терени Західної Волині становили Волинське воєводство Другої Речі Посполитої. Вітчизняні історики, досліджуючи непрості сторінки минувшини краю у 1919–1939 рр., у своїх пошуках звертають увагу на вивчення питань політичного, економічного та культурного життя Західної Волині. Разом з тим, можемо констатувати відсутність досліджень щодо функціонування правоохоронної системи, в тому числі й державної поліції – правозахисної одиниці державної виконавчої влади, покликаної забезпечити законність та правопорядок, захист від протиправних посягань на життя та свободи громадян, інтереси держави та суспільства.

Загалом, можна стверджувати, що проблематика становлення та організації органів державної польської поліції в Західній Волині вітчизняними науковцями майже не піднімалась. Винятки становлять лише згадки про репресії поліції проти національно-визвольного, робітничого та комуністичного рухів. Разом з тим, серед представників польської історичної науки спостерігається значний поступ у дослідженні органів правопорядку та громадської безпеки. Питання організації та діяльності поліції фахово вивчали та вивчають Р. Літвінський [1–2], А. Місюк [3], М. Мончинський [4] та А. Пеплонський [5].

Мета і завдання статті. Метою даної статті є огляд та спроба систематизації опублікованих джерел, спогадів та міжвоєнної періодики, які допомагають дослідити становлення, організацію та основні напрями діяльності корпусу польської державної поліції в Західній Волині у 1919–1926 рр.

Основна частина. Складовою частиною джерельної бази минувшини польської державної поліції міжвоєнної Західної Волині стали публікації документів і матеріалів, що з'явилися українською та польською мовами. У документальному збірнику „Луцьку 900 років. 1085–1985” розкриваються окремі аспекти діяльності державної поліції крізь призму боротьби з комуністичним та робітничим рухом [6].

Збірники документів та матеріалів польською мовою представлені виданнями державних установ, службовими наказами волинського поліцейського керівництва, а також окремими документами, які були опубліковані у наукових виданнях.

Важливі юридичні документи, котрі регулювали діяльність поліцейських підрозділів у перехідний період (1919–1920 роки), вміщені у збірниках нормативно-правових актів „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich” („Урядовий вісник Цивільного управління східних земель”) та „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego” („Урядовий вісник Цивільного управління земель Волині і фронту Подільського”). У цих виданнях наводяться документи, які окреслюють правовий статус Волині, висвітлюють організацію загонів польової жандармерії, сферу її повноважень, права та обов'язки [7]. Окремі матеріали розповідають про утворення поліції Цивільного управління земель Волині і фронту Подільського, створення відповідних кваліфікаційних комісій для відбору кадрів, обмундирування та фінансування працівників органів внутрішніх справ [8].

У збірках „Dziennik Praw Państwa Polskiego” („Законодавчий вісник Польської держави”) та „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” („Законодавчий вісник Речіпосполитої Польської”) містяться нормативно-правові акти міжвоєнної Польщі щодо утворення і організації державної поліції [9]. Тут же знаходяться матеріали правового характеру про засади функціонування поліції на теренах Волинського воєводства, внутрішню

структуру її окружних та повітових управлінь, обмундирування та озброєння, порядок нарахування та виплати заробітної платні відповідно до службових рангів, діяльність поліції з охорони східного кордону Другої Речі Посполитої [10].

Численні відомості про утворення та організацію Головного управління державної поліції у Варшаві, повноваження кваліфікаційних комісій МВС, взаємовідносини поліції з адміністративною владою, поведінку службовців поліцейського корпусу в період передвиборчих кампаній, здійснення нагляду за діяльністю політичних партій та громадських організацій віднайдено та опрацьовано у збірнику „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” („Урядовий вісник Міністерства внутрішніх справ”) [11].

Цінним джерельним матеріалом стали офіційні відомості Головного статистичного управління Другої Речі Посполитої представлені збірниками „Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski” („Статистичний щорічник Речіпосполитої Польської”) [12] та „Funkcjonariusze państwowej służby cywilnej. Wyniki spisu ze stycznia 1923 roku” („Службовці державної цивільної служби. Результати січневого перепису 1923 року”) [13]. Ці видання дозволяють прослідкувати кількість територіальних підрозділів поліції Волинського воєводства, чисельність її корпусу у регіоні. Вони також містять відомості щодо національно-релігійної приналежності та територіального походження керівного складу державної поліції. Наявна тут і статистика розкриття найважливіших видів кримінальних злочинів.

Важливе значення для написання дисертаційного дослідження мають „Rozkazy dzienne Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku” („Щоденні накази коменданта державної поліції XIII округу у Луцьку”). Зазначені матеріали висвітлюють ротаційні процеси в рядах волинської поліції, дисциплінарні та освітні питання, функціонування її корпусу, характеризують особливості діяльності державної поліції з охорони східного кордону держави [14].

Серед опублікованих джерел щодо історії державної поліції, котрі побачили світ у посткомуністичний період, варто виокремити збірник документів та матеріалів „Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej: 1918–1926. Wybór źródeł i dokumentów” („Організація поліцейських інституцій у Другій Речі Посполитій: 1918–1926. Вибрані джерела та документи”) [15]. Він упорядкований до друку професором Слупської педагогічної академії А. Пеплонським та ольштинським дослідником історії польського МВС А. Місюком. Обоє науковців належать до т.зв. щитнівської школи дослідження історії поліції (Щитно – місто у Поморському воєводстві Польщі, де функціонує Вища поліцейська школа – О. Р.). Вони наголошують, що у другій половині ХХ століття не було сприятливої атмосфери для об'єктивного та всебічного наукового дослідження державних інституцій та установ міжвоєнної Польщі. Органи поліції згадувались однобічно, здебільшого як репресивна одиниця проти робітничого та комуністичного рухів. Джерела, котрі залишили органи поліції, слугували основним матеріалом для істориків, сферою інтересів яких було суспільно-політичне життя Другої Речі Посполитої. Однак, будучи необізнаними з структурою МВС, вони допустили ряд методологічних помилок, а також вдалися до неправильної інтерпретації джерел [15, s. 3–4].

Збірник документів під редакцією А. Пеплонського та А. Місюка висвітлює засади організації поліцейських установ за період з 1918 по 1926 роки. Автори зазначають, що такий хронологічний поділ є методологічно обґрунтованим, адже історія Другої Речі Посполитої поділяється на два умовних періоди: до і після травневого перевороту Ю. Пілсудського 1926 року. Згаданий поділ становив перелом не тільки у суспільних стосунках, а був також поворотним моментом в організаційно-правовій системі Польської держави. В історії органів внутрішніх справ 1926 рік – рік закінчення процесу творення стабільної системи поліцейських підрозділів, передусім політичного та кримінального підрозділів МВС.

Збірник складається з десяти розділів сформованих за проблемно-хронологічним принципом. Заслужують на увагу документи про історію народної міліції та комунальної поліції, створення загальнодержавної поліцейської інституції, матеріальне забезпечення, озброєння та фінансування працівників органів внутрішніх справ [15, s. 11–23]. Вміщені матеріали про проблеми освіти та дисципліни в лавах поліцейських, організацію та методи діяльності кримінального корпусу поліції, правові засади функціонування загальної („мундирової”) поліції. Чимало місця відведено організаційним основам діяльності політичної поліції, залежності підрозділів поліції від адміністративної влади, взаємовідносинам органів внутрішніх справ з політичними діячами, військовими, громадськими організаціями, пресою [15, s. 333–413].

Суттєвим доповненням для розкриття теми є опубліковані документи на сторінках фахового часопису МВС „Przegląd Policyjny” („Поліцейський огляд”). Це матеріали про витоки політичної поліції та охорону державного кордону силами працівників органів внутрішніх справ [16].

Важливим видом джерельного матеріалу до історії державної поліції Західної Волині стали спогади прокурора Другої Речі Посполитої К. Рудницького [17] та заступника головного коменданта державної поліції Г. Ванденського [18]. К. Рудницький описує службові зловживання поліцейських, а Г. Ванденський згадує становлення та розвиток фахової поліцейської преси. Окремі аспекти щоденного життя поліцейських у Горохівському повіті Волинського воєводства представлені у спогадах В. Денбського [19].

Дослідження теми неможливе без залучення такої важливої групи джерел, якою є періодика [20]. Цінним джерелом є фахові видання МВС міжвоєнного періоду – „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” („Газета адміністрації і державної поліції”) та „Na Posterunku” („На посту”).

„Газета адміністрації і державної поліції” (1922–1936 роки) є надзвичайно інформативним джерелом до вивчення діяльності органів внутрішніх справ Волинського воєводства. Її редагував колишній комісар Варшавської міліції, підінспектор Е. Грабовецький.

Про початок діяльності поліції на теренах Волині ми дізнаємось із статті Головного коменданта поліції у 1919–1922 роках В. Хеншеля „Станіслав Войцеховський – творець державної поліції”. Автор наголошує, що 1919 рік „був роком найбільшої творчості як у розбудові держави, так і у формуванні поліцейських одиниць”. Крім того, В. Хеншель зазначає, що на становленні правоохоронних органів негативно позначився перебіг польсько–більшовицької війни [21, s. 1].

Проблеми правопорядку на теренах т. зв. „східних кресів” стосується стаття колишнього директора Департаменту громадської безпеки при МВС С. Урбановича „Стан громадської безпеки у Польській державі у 1922 році”. У статті зазначається, що більшість антидержавних акцій на новоприєднаних „східних” землях були організовані за підтримки зовнішнього фактору (тобто СРСР – О. Р.). На думку автора, належну боротьбу за стабільність на „кресах” гальмувала відсутність виразної державної політики щодо національних меншин, а також неконтрольоване поширення комуністичних гасел серед широких прошарків населення [21, s. 4–5]. У наступних числах вказаного тижневика С. Урбанович надалі звертався до проблеми безпеки на східних землях Другої Речі Посполитої, зазначаючи, що внаслідок розгулу бандитизму у другій половині 1922 року на Волині загинуло чимало поліцейських. Автор також розкриває внутрішні проблеми поліції: нестача освічених кадрів, мізерне фінансування, незадовільне забезпечення транспортними засобами [22, s. 3].

З числа 5 „Газети адміністрації і державної поліції” від 1923 року ми дізнаємось про розташування при Волинському управлінні державної поліції слідчого відділу, а також слідчих експозитур (представництв) при Луцькому, Рівненському, Ковельському та Дубнівському повітових управліннях поліції [23, s. 10]. Зазначений поліцейський часопис висвітлює культурно-громадську діяльність правоохоронців на Волині. Зокрема, у червні 1922 року постала „поліційна каса”, яка була покликана допомагати родинам правоохоронців в разі смерті годувальника, хвороби, нещасних випадків [24, s. 11]. На сторінках „Газети адміністрації і державної поліції” були також простежені процеси, що стосувалися переходу функцій охорони волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої від митних батальйонів до підрозділів державної поліції у 1923 році [25, s. 13].

Не менш важливим та інформативним джерелом, яке висвітлює минувшину поліції Волині, є газета „На постерунку” (1920–1939). Перше число вказаного часопису з’явилося під час польсько–більшовицької війни – 1 серпня 1920 року за редакцією вищезгаданого Е. Грабовецького. Загалом, створення чергової друкованої поліційної одиниці було зумовлене прагненням Головного управління державної поліції створити часопис, доступний за „змістом” для усього корпусу правоохоронців. Адже, на думку сучасників „Газета адміністрації і державної поліції” завдяки науковій редакції була доступною лише для „інтелігентного поліцейського, який мав принаймні середню освіту” [26, s. 40]. Тижневик „На постерунку” був покликаний виконувати освітню функцію серед службовців поліції. Віце-міністр МВС Ю. Бек у статті „Як належить читати „На постерунку”?”, що з’явилась у першому номері вказаного часопису, писав, що „редакція поставила за мету створити з даної газети своєрідний підручник для поліцейського, а тому необхідно старанно зберігати усі номери даної друкованої одиниці” [27, s. 63].

Проблематика тижневика „На постерунку” охоплювала питання функціонування поліцейської служби у Польщі та за кордоном; відомості про історичні та сучасні політичні події; історію формування поліцейських підрозділів в різних регіонах Другої Речі Посполитої. Часопис випрацював певні рубрики, які були присвячені поточним справам поліції, сьогоденню її службовців, товариству „Поліцейська родина”, діяльності правоохоронних формувань за кордоном. Особливою популярністю серед читачів користувалась рубрика „Відповіді редакції”, в якій фахові експерти роз’яснювали службовцям поліції певні „суперечливі моменти” їхньої діяльності [1, s. 431].

Про поточний стан справ у Волинському воєводському управлінні державної поліції в контексті аналізу діяльності усього поліцейського корпусу дізнаємось із статті підінспектора Головного управління державної поліції В. Хеймановського „1926 рік у внутрішньому житті поліції” [28, s. 4–5]. У вказаній публікації автор торкається питання переходу обов’язків щодо охорони східного кордону від поліції до Корпусу охорони прикордоння (КОП). В. Хеймановський наголосив, що 31 травня 1926 року функції у даній сфері остаточно перейшли до КОП. Обґрунтованим є твердження про те, що саме 1924 року особовий штат поліції як у Волинському регіоні, так і в загальнопольському контексті, був максимальним щодо кількості службовців.

22-ий номер тижневика „На постерунку” інформує читачів про урочистості, які відбулись 3 травня 1927 року у м. Луцьку на Кафедральній площі з приводу нагородження Волинського воєводського управління державної поліції „Хрестом за заслуги”. Перед численною громадськістю та поліцейським корпусом виступив волинський воєвода В. Мех (1926–1928). Він високо оцінив діяльність правоохоронців регіону, наголосивши на непростих умовах праці і численних жертвах серед особового складу у зв’язку з відповідальною боротьбою проти „антидержавних елементів” [29, s. 17]. Список усіх загиблих поліцейських Волині за період з 1914 по 1928 рік зафіксований у згаданому часописі від 3 листопада 1928 року. Варто відмітити, що найбільша кількість поліцейських полягла у 1921–1925 роках у зв’язку із протистоянням більшовицьким диверсантам та озброєним загонам місцевих комуністів [29, s. 15].

Окрім фахової поліцейської періодики заслуговують на увагу і волинські часописи: „Наш голос” (Волинський народний тижневик), „Громада”, „Dziennik Wołyński” („Волинський щоденник”), „Głos Wołyński” („Волинський голос”), „Przegląd Wołyński” („Волинський огляд”), „Życie Wołynia” („Життя Волині”).

На сторінках зазначених періодичних видань нерідко публікувались окремі факти практичної діяльності державної поліції. Це були як позитивні відгуки представників державної влади про відмінну діяльність поліції, так і критика поліцейського корпусу зі сторони української та польської громади [30, s. 6]. На особливу увагу

заслугує думка польської громадськості щодо безпорадності органів внутрішніх справ перед наростаючою загрозою диверсійного руху на Волині у 1924–1925 роках [31, s. 4]. Матеріали періодики містять чимало скарг української інтелігенції на постійний тиск поліції, вказують на перешкоджання нею реалізації права на вільний розвиток культурно-освітнього життя, котре було гарантоване низкою міжнародних правових угод та договорів [32, s. 3].

Висновки. Таким чином, проведена пошукова робота дозволила виявити чималий масив джерел друкованого характеру, без якого було б неможливим дослідження минувшини польської державної поліції в Західній Волині у 1921–1926 рр. Основну їх частку складають опубліковані документи і матеріали, представлені: „Урядовим вісником Цивільного управління східних земель”, „Урядовим вісником Цивільного управління земель Волині і фронту Подільського”, „Законодавчим вісником Польської держави”, „Законодавчим вісником Речіпосполитої Польської”, „Урядовим вісником Міністерства внутрішніх справ”, „Статистичним щорічником Речіпосполитої Польської” та ін.; спогадами сучасників, зокрема: прокурора Другої Речі Посполитої К. Рудницького, заступника головного коменданта державної поліції Г. Ванденського, місцевого жителя Горохівського повіту Волинського воєводства В. Денбського; міжвоєнною періодикою: „Газета адміністрації і державної поліції”, „На постерунку”, „Громада”, „Волинський щоденник”, „Волинський голос”, „Життя Волині” та ін. Усі ці джерела дозволяють висвітлити основні етапи становлення, організації та практичної діяльності державної поліції в Західній Волині у 1919–1926 роках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Litwiński R. Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne / Litwiński R. – Lublin, 2007.
2. Litwiński R. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w latach 1921 – 1939. Organizacja i główne kierunki działania / R. Litwiński // *Ukrainica Polonica*. – 2004. – T.1.
3. Mączyński M. Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej: organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania / Mączyński M. – Kraków, 1997.
4. Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania / Misiuk A. – Warszawa, 1996.
5. Peplowski A. Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej / Peplowski A. – Szczytno, 1991.
6. Луцьку 900 років. 1085–1985. Збірник документів і матеріалів / упоряд. В. А. Наконечний та ін. – К., 1985.
7. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej – DzU ZCZW). – № 3 (14.06.1919). – Poz.16; № 8. (25.07.1919) – Poz.67; № 13 (25.08. 1919). – Poz.119; Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (dalej – DzU ZCZW i FP). – №1 (17.02.1920) – Poz.1; № 2 (15.03.1920) – Poz.20.
8. DzU ZCZW i FP. – № 8 (15.05.1920). – Poz.114–117.
9. Dziennik Praw Państwa Polskiego (dalej – DzPPP). – 1919. – № 5. – Poz. 98; № 61. – Poz. 363.
10. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – DzU RP). – 1919. – № 94. – Poz. 507–508; 1920. – №23. – Poz.132; № 26. – Poz. 159; № 65. – Poz. 431. №3. – Poz.15; 1921. – № 12. – Poz.65; 1924. – № 114. – Poz.1014; 1925. – № 83. – Poz.565.
11. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej – DzU MSW) – 1919 r. – № 40. – Poz.549; № 46. – Poz.671; 1920 r. – № 2. – Poz.775; № 3. – Poz.805; № 7 – Poz.6; 1921 r. – № 2 – Poz.47; № 6 – Poz.211; 1922 r. – № 2 – Poz.39; № 6. – Poz.223, 227; № 8. – Poz.294.
12. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923). – Warszawa, 1924; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926). – Warszawa, 1927; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927). – Warszawa, 1927.
13. Funkcjonariusze państwowej służby cywilnej. Wyniki spisu ze stycznia 1923 roku. – Statystyka Polski. – T.VI. – Warszawa, 1925.
14. Rozkazy dzienne Komendanta PP XIII Okręgu w Łucku (1924–1926). – Łuck, 1924–1926.
15. Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej 1918–1926. Wybór źródeł i dokumentów / Pod red. A. Peplowskiego, A. Misuka. – Szczytno, 1994.
16. Przegląd Policyjny. – 1991.– № 2; 1995. – № 4.
17. Rudnicki K. Wspomnienia prokuratora / Rudnicki K. – Warszawa, 1956.
18. Wardęski H. Moje wspomnienia policyjne / Wardęski H. – Warszawa, 1926.
19. Dębski W. Było sobie miasteczko. Opowieść wołyńska / Dębski W. – Lublin, 2006.
20. Разиграев О. В. Преса державної поліції II Речі Посполитої як джерело до вивчення правоохоронних органів Волинського воєводства у міжвоєнний період” / О. В. Разиграев // Південний архів: збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2007. – Вип. 26. – С. 24–30.
21. Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 1.
22. Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 3.
23. Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 5.
24. Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 6.
25. Gazeta Administracji i Policji Państwowej. – 1923. – № 27.
26. Smolak L. Periodyki policyjne II Rzeczypospolitej (Cz.II) / L. Smolak // *Problemy Kryminalistyki*. – 2000. – № 227.
27. Smolak L. Czasopisma policyjne II Rzeczypospolitej / L. Smolak // *Przegląd Policyjny*. – 2001. – № 4.
28. Na Posterunku. – 1927. – № 1.
29. Na Posterunku. – 1928. – № 44.
30. Życie Wołynia (Łuck). – 1924. – № 45.
31. Życie Wołynia (Łuck). – 1924. – № 43.
32. Громада (Луцьк). – 1926. – № 2.